

VLIV VRCHNOSTENSKÉHO DVOROVÉHO HOSPODAŘENÍ V RANÉM NOVOVĚKU NA VÝVOJ OBCE DUBANY NA PARDUBICKU

Petr VOREL

Oblast Pardubicka poskytuje bohaté pramenné zdroje pro sledování vývoje zemědělského osídlení. Na základě písemné a mapové dokumentace lze pomocí retrospektivní metody rekonstruovat historický vývoj plužiny od raně středověkých „okrouhlic“ přes typické kolonizační vsi 13. a 14. století až po nejmladší obce, zakládané v době raabizace v 70. a 80. letech 18. století. Ve vývoji zemědělského osídlení lze i v tomto regionu zkoumat obecnější zákonitosti, dané přírodními podmínkami a dobou vzniku obce, resp. pozdějším přerozdělením příslušných pozemků.¹⁾

Z hlediska historické rekonstrukce plužiny či intravilánu představují nejsložitější případ ty obce, v jejichž katastru se nalézal raně novověký poplužní dvůr, obhospodařovaný ve vrchnostenské režii. S takovou situací se setkáváme v případě mnoha lokalit, nalézajících se na Pardubicku v prostoru mezi podhůřím Železných hor a Labem. Tato oblast byla v raném novověku charakteristická drobnou a střední šlechtickou pozemkou držbou. Deskové statky příslušníků rytířského stavu, většinou služebně nebo společensky vázaných na pernštejnské nebo později komorní dominium, byly tvořeny obvykle několika málo vesnicemi, případně pouze jednou lokalitou nebo dokonce jenom její částí. Nezbytnou součástí takového deskového statku však vytvářelo šlechtické sídlo (tvrz) a přilehlý poplužní dvůr, u zámožnějších i další režijní podniky (pivovar, ovčín, mlýn apod.). U takových lokalit nezbytně docházelo v souvislosti s rozšiřováním či omezováním dvorového hospodaření k výraznějším změnám v systému

1) Základní problémy a starší literaturu k tomuto tématu shrnuje J. Petráň: Dějiny hmotné kultury I/1, Praha 1985, s. 326-348; nověji též viz E. Semotánová: Kartografie v historické práci, Praha 1994.

rozložení polností a následně k zásahům do sociální struktury obce, tak aby vyhovovala vrchnostenským potřebám v jednotlivých fázích vývoje šlechtického podnikání. Není-li v případě takové obce k dispozici dostatečně obsáhlá písemná pramenná základna ze starší doby, je velmi obtížná retrospektivní rekonstrukce její podoby v předchozích fázích vývoje jen na základě katastrálních pramenů a nejstarších mapových zobrazení, ve většině případů tzv. indikační skizzy stabilního katastru ze 30. - 40. let 19. století.

Jako příklad takového složitého vývoje jsem se pokusil provést analýzu vývoje intravilánu obce Dubany, ležící 6,5 km jihozápadně od historického centra města Pardubic. Jedná se lokalitu v tradiční sídelní oblasti, bohaté na archeologické nálezy, dokládající kontinuální zemědělské osídlení.²⁾ V písemných pramenech je jméno obce Dubany poprvé doloženo až 16. října 1347 v listině, kterou vratislavský biskup Břetislav rozděloval majetek mezi nedávno založeným litomyšlským biskupstvím a tamní kapitulou. Jako příslušník litomyšlské kapituly je zde zmíněn i kněz Johannes de Duban. Jako „*Johannes de Duban, canonicus lithomyslensis*“ se zmiňuje ještě roku 1363, kdy prodal ves Slatinu u Vysokého Mýta.³⁾ Na Dubanech tehdy sídlili Mikuláš a Pešík z Duban a snad i další příbuzní, kteří měli mezi sebou ves rozdělenou, jak bylo v kraji u drobné služebné šlechty běžné. První stručná zmínka o podobě jedné z těchto částí vesnice pochází z roku 1363, kdy Mikuláš z Duban prodal část vsi Pešíkovi z Duban. Onou „částí vsi“ byli čtyři „podsedci“, tj. malá poddanská hospodářství, která neměla ani vlastní polnosti, ale obdělávala půdu, poskytnutou pánem ode dvora.⁴⁾

V roce 1366 prodal Mikuláš z Duban další díl vsi, ale nevíme komu. Pešík z Duban se objevuje v několika dokladech z druhé poloviny 14. století. Vlastnil také podíly na několika vsích v okolí. V roce 1372 prodal šest poddanských dvorů v Trojovicích a náležela mu také roční plat od poddáných v sousedním Máteřově ve výši 6 kop grošů. Z roku 1380 také pochází stručná zpráva, že Pešík z Duban prodal Dubany Janovi z Duban. Není však jasné, jaký byl mezi nimi příbuzenský vztah a zda se jednalo o celou vesnici.⁵⁾

2) Stručný přehled historického vývoje této obce uvádí V. Hanus (red.), Chrudimsko a Nasavrcko, díl IV. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku, Chrudim 1926, s. 279-280.

3) Codex diplomaticus et epistolaris regni Moraviae VII, č. 735, s. 539.

4) J. Emler (ed.): *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae* (dále RT) I, Praha 1870, s. 430.

5) RT I, s. 428, 433, 442, 462, 465, 466, 491, 510, 525, 577.

Přímé zprávy o obci Dubany tím na celé století mizí.⁶⁾ Předpokládáme, že i nadále patřily témuž rodu rytířů z Duban, ale bližší majetko-právní vztahy nelze již rekonstruovat.⁷⁾ V pohusitské době se několik členů tohoto rodu významně zapsalo do českých dějin. Z druhé poloviny 15. století se dochovaly alespoň v registrové podobě hojné doklady o převodech pozemkového majetku v blízkém i vzdálenějším okolí Duban.⁸⁾ Samotná ves Dubany se v nich neobjevuje, lze tedy předpokládat že kontinuálně zůstávala v držbě rodu (byť zřejmě rozdělena na více částí).

6) Majetkový převod z 31.10.1418, v němž Jindřich z Duban prodal roční plat 8 kop grošů na tvrzi, dvoře a vsi Dubanech za 80 kop grošů v hotovosti Vilémovi Zajícovi z Házmburka, se týká stejnojmenné vsi, ležící na Litoměřicku. Viz RT II, Praha 1872, s. 143.

7) O dubanských rytířích máme však několik zpráv, týkajících se vesnic v blízkém okolí. Ještě v roce 1380 se Pešík uvádí spolu se svým synem Vilémem z Duban, řečeným Dubánek, když uzavřeli se svým příbuzným Janem, synkem zemřelého Hereše z Podhořan, smlouvu o tzv. „hromadnictví“, tj. právním spolčení majetku, který po sobě mohli dědit (král Václav malého Jana kvůli onomu právnímu úkonu prohlásil za plnoletého). Rytíři z Duban do tohoto „spolku“ vložili svůj podíl na Máteřově. Do roku 1383 Pešík zemřel, protože ve sporech o majetek Jana z Podhořan již vystupoval Vilém Dubánek z Duban sám. Pešík měl dva syny téhož jména: Viléma staršího a Viléma mladšího z Duban. Vilém starší měl vedle podílu na Máteřově i ves Lochenice u Hradce Králové a počátkem 15. století získal jako léno od olomouckého biskupa i tvrz v blízkých Čivčích. Vilém mladší byl vlastníkem vsi Všeštery na Královéhradecku, kterou postupně prodával v letech 1410 a 1419. Jak se však bratři z Duban vypořádali po Pešíkově smrti se samotnými Dubany, to není jasné. Vilém starší byl zkušeným právníkem a často zastupoval své příbuzné a sousedy při majetkových sporech na konci 14. a počátkem 15. století. Zemřel nejspíš krátce před husitskými válkami a majetek zůstal jeho bratru Vilémovi mladšímu. Blíže viz J. Teplý: Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku, Pardubice 1997, s. 68; též RT II, s. 73, 147.

8) Jan z Duban (†1465) patřil mezi straníky Jiřího z Poděbrad. Účastnil se zemského sněmu v Čáslavi roku 1440 a s poděbradským vojskem dobýval v září 1448 Prahu. Doklady, týkající se majetku v Čivčích, nasvědčují, že byl synem výše zmíněného Viléma mladšího Dubánka z Duban. Za nejvýznamnějšího představitele rodiny dubanských rytířů však můžeme považovat až Janova syna Viléma Dubánka z Duban. Ten se proslavil ještě za otčova života jako válečník na straně krále Jiříka z Poděbrad. Zastával i vlivný úřad podkomořího královských věnných měst. Jako královský úředník měl na starosti Hradec Králové, Chrudim a další velká východočeská města. Domohl se značného bohatství, kterého užíval i k rozšiřování svého pozemkového majetku. Když Vilém z Duban roku 1468 padl v bitvě u Konopiště, vzpomenu na jeho smrt kronikář Starých letopisů českých. Vilémův majetek se rozkládal v okolí Mladé Boleslavi a na Pardubicku, v prostoru jihozápadně od Duban. Zprávy o něm nejsou příliš jasné, víme jen, jak jej dědicové postupně prodávali. V roce 1468 prodal Procek z Duban část Svinčan, další díl vsi prodal Jan z Duban v roce

Posledním rytířem z Duban, kterému stará rodová ves patřila, byl Jindřich Dubánek (či Dubanský, jak se později psal) z Duban. Patřilo mu i několik dalších vesnic v okolí. Oženil se před rokem 1485, kdy právně ujistil věno své manželky Anny ze Sekyřic na vsi Valy. Když valský statek v roce 1491 prodal, převedl manželčino věno na Dubany, Máteřov a Habřinku. K jejich prodeji se chystal někdy okolo roku 1503, kdy manželčino věno znovu převedl, tentokrát na svůj lenní statek Čívice. To je poslední zpráva o Dubanech jako majetku zdejšího rodu rytířů z Duban. V našem kraji se Jindřich Dubánek z Duban připomíná ještě roku 1505 jako majitel Čivic.⁹⁾

Další osudy obce Dubany byly spjaty se sousedním pardubickým panstvím. Od roku 1491 si v prostoru mezi Hradcem Králové a Chrudimí vytvářel postupným skupováním městeček a vesnic rozlehlé panství moravský velmož Vilém z Pernštejna.¹⁰⁾ Centrem nového velkého dominia učinil městečko Pardubice, pro které počátkem 16. století získal statut města. Rozlehlé panství potřebovalo výkonnou úřednickou správu, v níž Pernštejnovi sloužili i příslušníci drobné šlechty. Ti si také v okolí pardubického panství postupně kupovali menší vesnice a zřizovali si v nich své sídla.¹¹⁾

Tak dostaly i Dubany nového pána. Stal se jím Diviš Bošinský z Bozejova, významný úředník na pardubickém panství Vojtěcha z Pernštejna.

1483. Týž Jan z Duban provedl velkou majetkovou transakci v letech 1485-1486. Věno své manželky, které měla ujistěno na statcích v okolí Mladé Boleslavi, převedl na Lipoltice a takto „očistěný“ majetek prodal. Jednalo se o městečko Zámostí a hrad Myškův Hrádek. Roku 1485 Jan z Duban prodal i majetek v Semíně. Viz k tomu RT II, Praha 1872, s. 236, 339, 347, 397, 404, 414, 445, 466.

9) Blíže viz P. Vorel: Čívice a Žerotice, léna olomouckého biskupa na Pardubicku, Zprávy klubu přátel Pardubicka 19, 1984, č. 9-10, s. 205-209; týž: Česká léna olomouckého biskupství na Pardubicku ve 12. - 16. století, Východočeský sborník historický 1, 1991, s. 49-106 a týž: Valy nad Labem 1398-1998 (Stručná historie 600 let obce), ObÚ Valy 1998, s. 15-16.

10) Celkově k vývoji tohoto rodu viz P. Vorel: Páni z Pernštejna (Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy), Praha 1999; též viz týž: Život na dvoře Viléma z Pernštejna, in: V. Bůžek-P. Král (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 331-360.

11) Vytváření takové sítě sídel drobné rytířské šlechty, vázané na blízký aristokratický dvůr, je v této době typické. Podrobně k této problematice viz V. Bůžek: Mezi dvorem, rezidenčním městem a rytířskou tvrzí (Domácnosti rytířů, měšťanů a církevních hodnostářů v rožmberských službách), Opera historica 3, 1993, s. 287-314, nověji týž: Rytíři renesančních Čech, Praha 1995 a týž: Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Praha 1996. Též viz P. Vorel: Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. - 17. století, Pardubice 2001.

Na Dubanech sídlil nejpozději roku 1534, ale možná i o mnoho let dříve. Sloužil jako účetní ve finanční komoře Vojtěcha z Pernštejna na Pardubicích již ve dvacátých letech 16. století. Získal také výstavný dům čp. 77 na pardubickém rynku (dnešní budova okresní knihovny). Dubany se staly Divišovým vlastním sídlem a pochopitelně i zdrojem vítaného zisku, který provoz zdejšího dvora vynášel.¹²⁾

Od Divišovy doby Dubany několik desetiletí plnily funkci venkovského statku pardubického úřednictva. Ležely na výhodné poloze blízko dvou velkých měst, Pardubic a Chrudimě, takže měly spíše charakter příměstského šlechtického sídla. Blízkost velkých aglomerací také zajišťovala snadný odbyt zemědělské produkce dvora. Přesnou podobu vesnice v této době neznáme. Stála zde tvrz, panský dvůr a několik poddanských gruntů, ale nevíme ani jejich počet, ani velikost.

Když Diviš Bošínský krátce před rokem 1546 zemřel, zůstala po něm vdova Markéta Bošínská z Kralovic a dcera Kateřina z Božejova. Poručníkem malé Kateřiny se stal Divišův blízký příbuzný (asi synovec) Jindřich Bošínský z Božejova, který počátkem čtyřicátých let působil jako perňštejnský hejtman na panství Náchod. Se správou sirotčího majetku měl dost starostí, neboť vdova Markéta z Kralovic se s ním soudila o peníze po zemřelém manželovi; zaplatit chtěl i perňštejnský lékař Dr. Šimon z Krnova, který se nemocného Diviše pokoušel vyzdravit a poskytoval mu drahé léky. V roce 1548 Jindřich Bošínský prodal jako poručník dům v Pardubicích za vysokou částku 450 kop grošů míšeňských v hotovosti.¹³⁾ Peněz se však stále nedostávalo a tak nakonec došlo i na Dubany.

Protože dědička majetku Kateřina z Božejova byla ještě nezletilá a jako taková nemohla se svým majetkem disponovat, našel zemský soud v Praze šalamounské řešení: Kvůli prodeji Duban byla dne 15. června 1557 prohlášena za plnoletou, ale až se prodej realizuje „léta jí hned minouti mají“, tj. zase se znovu stane právně nezpůsobilou. 6. září 1558 byl prodej Duban zapsán do desk zemských.¹⁴⁾ Koupil je rytíř Vojtěch Tamchyna z Doubravice,

12) P. Vorel (ed.): *Knihy rudé města Pardubic (regesta z let 1515-1585) I. díl (vnitřní město)*, Pardubice 1987 (dále KR I). Spor o úhradu léčení nemocného Diviše († před 1546) z roku 1549 viz Státní ústřední archiv Praha, fond Komorní soud, kn. č. 49, fol. F 10-11, spor s vdovou o věno 1100 kop a kšaftem odkázaných dalších 150 kop viz tamtéž, fol. F 6.

13) KR I, s. č. 413, s. 89; J. K. Hraše: *Dějiny Náchoda I, Náchod 18795*, s. 210, 624; J. Sakař: *Dějiny Pardubic nad Labem IV*, s. 139.

14) DZV 13 C 6v-7.

ŠLECHTICKÁ POZEMKOVÁ DRŽBA V OKOLÍ OBCE DUBANY V ROCE 1557

- zámecká
- šlechtická sídla
- rytířské tvrze
- královská města
- vrchnostenská města
- vrchnostenská městečka

Ostatní:
a - enkláva vsí v Železných horách, kterou formálně vlastnil Bernard, syn Jiřího z Gerštorfu (viz B)
b - majetek města Kutné Hory (ves Čepí)
c - enkláva vsí, patřících k panství Heřmanův Městec (viz C)

Velká panství:

- A - Pardubice (Jaroslav z Pernštejna)
- B - Choltice (Jiří Gerštorf z Gerštorfu)
- C - Heřmanův Městec (Zikmund Anděl z Ronovce)

- 1 - Benešovice (bratři Jan a Zdeněk Dobřenští z Dobřenic)
- 2 - Váhy nad Labem (Kunka z Dobřenic, poručnice nezl. Jindřicha z Dobřenic)
- 3 - Štěpánov (David Střela z Rokyc)
- 4 - Čívce (Ludvík Suda z Řenece)
- 5 - Jeníkovice (Jan Něnkovský z Medonos)
- 6 - Dubany (Jindřich Bošínský z Božejova, poručník nezl. Kateřiny z Božejova)
- 7 - Morašice (Petr Hamza ze Zábědovic)
- 8 - Stolany (Burian Anděl z Ronovce)

syn bývalého perněštejského úředníka,¹⁵⁾ a to za částku 850 kop grošů českých.

Zápisy v deskách zemských jsou pro nás až do sklonku 16. století jedinými zprávami o podobě vsi, proto se u nich zastavíme podrobněji. Při prodeji Duban v roce 1558 je zdejší majetek Kateřiny z Božejova popsán následujícím způsobem: „... *tvrz Dubany, dvůr poplužní s poplužím, ves tudíž Dubany, domy, krčmy a dvory kmetcí s platem, s dědinami, lukami, porostlinami, potoky, vodotočinami, kurmi, robotami, beranci, cibulemi, s lidmi a sirotky osedlými i neosedlými a neb z těch gruntův sběhlými...*“. Na tomto výčtu není nic zvláštního, podobně býval vyjmenováván rozsah prodávaného majetku i u jiných vesnic. „*Dvorem poplužním s poplužím*“ je míněn panský dvůr, obhospodařovaný v přímé režii vrchnosti, zatímco pro poddanské usedlosti se používal termín „*dvůr kmetcí s platem*“ (tj. s pravidelnou peněžní rentou, placenou vrchností obvykle dvakrát do roka). „*Porostlinami*“ jsou míněna dřívější pole, dočasně zarostlá náletovými dřevinami, které však ještě nejsou lesem. Další položky představují obecný výčet naturálních dávek, které dubanští odváděli na zdejší tvrz (slepice, cibule a tzv. „berance“, což byl zvláštní druh velikonočního pečiva), a robotních povinností. Vysoký podíl naturálních poddanských dávek (cibule, ale i zelí či jiné plodiny) je v našich končinách typický pro malé rytířské statky, zatímco na větších panstvích již vrchnosti převáděly povinnosti svých poddaných přímo na peníze.

Doba vlády pana Vojtěcha Tamchyny na Dubanech netrvala příliš dlouho, ale pro obec přinesla dost podstatné změny. Pan Vojtěch začal svůj dubanský statek od základů reorganizovat. Kultivoval opuštěné polnosti, poddanské grunty skupoval a připojoval ke svému dvoru panskému (zřejmě proto se v textu kupní smlouvy z roku 1562 hovoří o „dvorech poluzních“ v množném čísle) a pustil se i do stavby rybníka pod dubanskou tvrzí. V roce 1562 byl však již po smrti. Dubany zdědil jeho jediný a nezletilý syn Jan. Jeho poručníci, Vojtěchovi bratři Věněk a Benjamin Tamchynové z Doubravice, se rozhodli Dubany prodat. Stalo se tak smlouvou z 10. srpna 1562, kterou dubanský statek za 1100 kop grošů českých koupil Beneš Vahanický z Vahančic.¹⁶⁾

15) K němu viz blíže P. Vorel: Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století (Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551), Pardubice 1997, s. 52. Na Dubanech vážla pohledávka 550 kop gr. čes., splatná Alžbětě Bošínské z Holohlav. Kvůli její úhradě urgoval Vojtěch tamchyna u Jaroslava z Pernštejna roku 1558 splátku starého úvěru, viz Státní oblastní archiv Žitnice, fond Lobkovicové roudničtí - rodinný archiv, sign. B 126, fol. 79.

16) DZV 14 P 6; DZV 56 M 27.

Během pěti let (od roku 1557) narostla cena tohoto statku z 850 na 1100 kop, tedy skoro o 30%. Důvody nám napoví srovnání výčtu majetku z roku 1562 s předchozím záznamem z roku 1557. Beneš Vahanský si kupoval „...tvrz Dubany s dvory tudíž poplužními s poplužím, k též tvrzi příslušejícími, s lukami, zahradami, štěpnicemi, ves Dubany, dvory kmetců s platem, s lidmi osedlými i neosedlými, i z těch gruntů sběhlými i s jich spravedlnostmi, s dědinami, lukami, s robotami, vodotočinami, vrbinami, porostlinami (ač jsou-li jaké), s rybníčkem pod tvrzí Dubany, s krčmou svobodnou tu v Dubanech i s posudným z ní, též s dvorem od někdy Vojtěcha Tamchyny přikoupeným, kterýž má pan Beneš Vahanský, což není doplacen, sobě povinen jest zaplatiti, jakž o tom trh a cedule řezané ukazují, i s tím se vším a všelijakými požitky a zvolemi, což k též tvrzi a vsi Dubanům náleží, tak jakž toho všeho nebožtík pan Vojtěch Tamchyna v držení a užívání byl...“.

Ani Beneš Vahanský si Dubany příliš dlouho nepodržel, přesto stihl na potoce dole pod tvrzí vystavět druhý rybník a na něm mlýn. V roce 1570 Dubany získal Václav Podhrázký z Vlčí Hory, od nějž dubanský statek 24. července 1570 koupila paní Mandalena Vojířová z Malejova, a to již za částku 2012 kop 30 grošů českých. Během třinácti let (1557-1570) stoupla cena téhož deskového statku (aniž by k němu byly přikupovány jiné vesnice) na téměř 2,4-násobek. Takto rychlý růst ceny v několika málo letech výrazně převyšuje inflační trendy v tehdejších měnovém vývoji¹⁷⁾ a nevidím jiné vysvětlení než rozsáhlé vrchnostenské investice do infrastruktury statku, kterými se zvýšila bezprostřední tržní cena tzv. dominikálního majetku, nalézajícího se v přímém vlastnictví vrchnosti. V tomto případě je při srovnání se stavem v roce 1562 navíc zmiňován další nejméně jeden rybník a mlýn. Abychom byli přesní, tak Václav z Vlčí Hory v roce 1570 prodával „... tvrz a dvůr v Dubanech s dědinami, lukami, pastvištěm, porostlinami, rybníky, potoky, vodotočinami, zahradami, s mlejnem náhlebním, též ves Dubany s dvory kmetčími, s lidmi osedlými i neosedlými i z těch gruntů sběhlými, s platy, kurmi, robotami, krčmou svobodnou, na kteréž sedí Jíra Jirásek, i s tím se vším, což k též tvrzi, dvoru a vsi náleží, a tak, jakž jest registra toho všeho statku dubanského ku prodeji jí paní Magdaleně z Malejova vydal, jakž táž registra to v sobě šíře drží a obsahují a tak, jakž jest sám toho v držení a užívání byl...“.¹⁸⁾

17) P. Vorel: Od pražského groše ke koruně české 1300-2000 (Průvodce dějinami peněz v českých zemích), Praha 2000, s. 141-156.

18) DZV 59 O 10v-11.

Zvláštní zdůraznění konkrétního uživatele dubanské krčmy v roce 1570, které není pro majetko-právní převody tohoto typu obvyklé, napovídá, že v Dubanech mohly být v té době krčmy dvě (ostatně v deskovém vkladu z roku 1558 se hovoří o „krčmách“ v množném čísle), z nichž jedna byla v držení někoho jiného než Václava z Vlčí Hory. Proto je zvláště zdůrazněno, která z dubanských hospod patří do prodávaného majetku.

Ať tak nebo onak, v průběhu sedmdesátých let 16. století se Magdaleně z Malejova podařilo ves Dubany získat do svého držení celou. Když dubanský statek 8. září 1579 prodávala Evě Špetlové ze Zábědovic a na Morašicích, cena oproti předchozímu prodeji znovu výrazně vzrostla - tentokrát již na 2500 kop grošů českých. Její majetek tehdy tvořila „...tvrz Dubany, při ní dvůr poplužní s dědinami ornými i neornými, lukami, pastvišti, porostlinami, vrbinami, rybníky, potoky, vodotočinami, štěpnicí, zahradami, s mlejnem náchlebním, též ves celou Dubany s dvory kmecími, s lidmi..., s krčmou svobodnou s posudným...“. V převodní smlouvě se ještě zvláště zdůrazňuje, že bývalé paní Magdaleně z Malejova náležejí blíže neurčené majetkové podíly v Dubanech na poddanském gruntu Jana Žemličky a na krčmě. V tomto případě se mohlo jednat o zpětný odprodej některého z dvorů, které před lety Vojtěch Tamchyna přikoupil k tvrzi, a který Jan Žemlička vrchnosti ještě nedoplátil, nebo mohla paní Magdalena získat ony podíly jako nárok vrchnosti na majetek poddaných, kteří zemřeli bez potomků (tzv. „odúmrt“) či utekli (tzv. „odběžné“). Jako svědkové připojili na smlouvu mezi paní Magdalenou a paní Evou svou pečeť i rytíři, sídlící na nedalekých tvrzích, Jiřík Gerštorf z Gerštorfu a na Svojšicích a Jindřich Dobřenský z Dobřenic a na Valích nad Labem.¹⁹⁾

Majetkový převod z 8. září 1579, vložený do desk zemských následujícího roku, je poslední výslovnou zmínkou o dubanské tvrzi. Naposledy se také dubanská vrchnost tituluje podle této vsi, kde přímo sídlila: Plný titul prodávající zněl „paní Magdalena Sasková, jinak Vojšřová z Malejova a na Dubanech“. Eva ze Zábědovic, která Dubany v roce 1579 koupila, měla svou tvrz v blízkých Morašicích a druhé sídlo v Dubanech nepotřebovala. Do té doby samostatný rytířský deskový statek Dubany (tvořený jen samotnými Dubany, tj. tvrzí, dvorem a poddanskými usedlostmi) se stal součástí většího panství s centrem v Morašicích, kde také vrchnost sídlila.

19) DZV 64 N 10v-11. Ze svých dubanských poddaných si Magdalena pro sebe vymínila šest osob: Martina a Alžbětu, sirotky zemřelého Jiřího Lecha; Annu Tchořku a jejího syna Martina; Jana, syna zemřelého Václava jinak Václavka, a nakonec Alžbětu, dceru zemřelého Buriana jinak Burše.

Dubanská tvrz od té doby přestala být užívána jako panské sídlo a zanikla. Po připojení k moravickému statku se Dubany ocitly mimo sféru hlavního zájmu vrchnosti. Dokud pán či paní sídlili přímo na dubanské tvrzi, měli hlavní zájem na rozvoji svého vrchnostenského podnikání - rozšiřovali dvůr, investovali do výstavby nových objektů, rybníků aj. Nová paní měla své režijní provozy koncentrovány v Morašicích a to ještě ve větším rozsahu, včetně výnosného pivovaru. Provozovat i nadále menší výrobní areál v Dubanech pro ni zřejmě z nějakého důvodu nebylo efektivní a tak někdejší panský majetek paní Magdaleny rozprodala mezi poddané. Součástí některého z větších selských gruntů byla zřejmě i budova staré tvrze, která ztratila sídelní i obrannou funkci a stala se součástí zemědělského podniku.

Poloha staré dubanské tvrze není dnes zcela zřejmá. Jistě ležela někde v těsné blízkosti panského dvora nahoře nad potokem. Rozložení budov v terénu napovídá, že zdivo dubanské tvrze mohlo posloužit při stavbě kamenné sýpky, uzavírající severozápadní stranu dnešního areálu dvora. Toto místo je strategicky nejvýhodnější. Chrání je od severozápadu příkrý sráz stráně nad potokem a od severovýchodu hluboký kaňon staré úvozové cesty, nepochybně uměle rozšiřovaný. Od jihovýchodu sice není předpokládán areál tvrze nijak chráněn, ale pokud se zde nalézaly nějaké středověké fortifikace (příkopy, zemní násypy), pak jistě překážely při pozdějším provozu dvora a byly zasypány, resp. rozvezeny. Přesnější osvětlení osudů dubanské tvrze by mohl přinést systematický archeologický výzkum okolí sýpky či alespoň odborný dohled při všech výkopových pracích, které by se v budoucnu v těchto prostorách prováděly.²⁰⁾ Masivní kamenné zdivo ve spodních partiích a v suterénu sýpky (zřetelné při sestupování do malého

20) O držitelích dubanské tvrze se zmiňuje A. Sedláček: Hrad, zámek a tvrz Království českého I. Chrudimsko, Praha 1882, s. 189-190; na závěr konstatuje „*tvrz zdejší nejsouc později obývána, zapadla docela, tak že i z paměti lidské vymizela*“. Sedláčkem publikované informace jsou ve stručné podobě uvedeny i v publikaci Hrad, zámek a tvrz v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI. Východní Čechy (red. T. Šimek), Praha 1989, s. 102. Nejnovější encyklopedické zpracování českých tvrzí už Dubany z neznámého důvodu pomijí (Encyklopedie českých tvrzí, I. díl A-J, Praha 1998, s. 153-154), byť se jednalo o typické šlechtické sídlo tohoto druhu, doložené dostatečně písemnými prameny a také výraznou dispozicí v terénu. Díky dobré znalosti místní situace a dlouholeté zkušenosti s výzkumem pozůstatků středověkých tvrzí situoval feudální sídlo v Dubanech do prostoru dnešního dvora i J. Teplý: Feudální pozemková držba, s. 68. Ostatně formulace „*rybníček pod tvrzí Dubany*“ v deskovém vkladu z roku 1562 téměř vylučuje situování tvrze na jiné místo, než do prostoru dnešního dvora, neboť žádná jiná příhodná terénní vyvýšenina v okolí není.

Sýpka dvora v Dubanech, pohled od severozápadu
(foto dokumentace VČM Pardubice, Z. Bičík, 1968).

mladšího sklípku pod touto budovou) naznačuje nejedno možné překvapení a historicky cenné archeologické nálezy.

Když Eva Špetlová ze Zábědovic v roce 1597 zemřela, rozpoutal se o dědictví vleklý spor mezi jejími příbuznými, členy rozvětveného rytířského rodu Hamzů ze Zábědovic.²¹⁾ Soudy o majetek jsou jistě nepříjemná věc, ale právě díky soudní dokumentaci z oné doby máme první přesnější představu o tom, jak vlastně Dubany v minulosti vypadaly. Zemřelá Eva Špetlová ze Zábědovic odkázala svůj majetek poslední vůlí třem svým příbuzným: Mysliborovi Hamzovi ze Zábědovic a na Hořeňovsi, jeho bratru Pavlu Hamzovi ze Zábědovic a na Slatině a jejich strýci Hamzovi Bořkovi staršímu ze Zábědovic a na Světí. Dělení majetku nakonec dopadlo trochu jinak, protože o svůj podíl se hlásili i další příbuzní, které paní Eva v poslední vůli opomněla. Pro nás je však důležité, že se dochoval seznam té části majetku, který měl v roce 1597 připadnout Mysliborovi Hamzovi, a do kterého náležely také Dubany. Vedle Duban mu z majetku zemřelé paní Evy připadly ještě celé Rozhovice a dále části vsí Bylany, Medlešice, Markovice a Písek (dnešní Holičky). Přehled majetku a jeho výnosů (tzv. taxu) z roku 1597 dala do desk zemských vložit sice až roku 1643 Johanka ze Žlunic (kvůli sporům o moravský pivovar), nicméně zde uvedené údaje jsou nepochybně autentické.²²⁾

Dubany tvořilo v roce 1597 celkem devět poddanských usedlostí: jeden mimořádně velký dvůr, tři selské statky a pět chalupnických živností. Dubanští podaní byli své vrchnosti povinni rentou v penězích, naturáliích a v úkonech (viz tabulka na s. 48-49).

O těchto nejstarších známých obyvatelích obce Dubany nemáme skoro žádné jiné zprávy, než je tento seznam povinností vůči vrchnosti.²³⁾ Na seznamu příslušenství obce Dubany z roku 1597 je nápadné, že zde

21) Blíže k této rodině viz P. Vorel: Petr Hamza ze Zábědovic a regentská správa perštejnských dominií v Čechách v letech 1550-1552, *Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities* 2, 1996, s. 115-142. Spory uvnitř rodu Hamzů se podrobněji zabýval V. Hanus (red.): Chrudimsko a Nasavrcko IV, s. 396-402.

22) DZV 302 L 10-22, *Cedule dílčí statku moravického po paní Evě Špetlové - druhý díl, statek Rozhovice*.

23) Jen o Janu Krčmáři z Duban, kterému říkali Janek, víme, že měl za ženu Mandalenu, dceru Havla Havlína z Lánů (†1570) a na svém gruntu v Dubanech hospodařil již v roce 1593. Zemřel mezi roky 1609 a 1611 a v Dubanech po něm zůstali blíže neuvedení sirotci, kteří pobírali své podíly po matce z Havlínova gruntu v Lánech. Viz Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Heřmanův Městec (dále Vs Heřmanův Městec), kn. č. 426, fol. 149.

chybí nejen tvrz, ale i panský dvůr, zmiňovaný ještě při prodeji dubanského statku roku 1579. Po srovnání rozsahu poddanských povinností však soudím, že oním někdejší panským dvorem (nyní už „vysazeným v plat“) byl grunt Jana Mlynáře. Příjmení „Mlynář“ či „Krčmář“ nesignalizují v tomto případě provozování příslušné živnosti. Krčmy i mlýny byly v seznamu z roku 1597 v jiných vesnicích zvláště zdůrazněny kvůli správnému ocenění majetku. Dubanský sedlák Jan Mlynář odváděl každého půl roku do vrchnostenské pokladny velmi vysokou částku 4 kopy grošů českých. Tolik neplatil žádný z hospodářů v okolních vesnicích, i když kvalita půdy byla srovnatelná. Například v Rozhovicích drželi největší sedláci, platící půlroční úrok mezi 1,5 až 2 kopami grošů, okolo 70 až 80 korců polí. Grunt Jana Mlynáře v Dubanech musel být mimořádně velký a nenalézám jiné vysvětlení, než že se jednalo o onen původní panský dvůr, který paní Eva Špetlová po roce 1579 prodala do poddanské držby, resp. o jeho podstatnou část, včetně provozních budov a areálu někdejší tvrze.

Někdejší zvláštní postavení Duban se v přehledu majetku projevuje i tím, že pouze dubanští hospodáři měli robotní povinnost (5 dní práce o žních) a naturální dávky (4 slepice ročně). Robotou však byli povinni pouze držitelé menších chalupnických živností. Rozsah polí konkrétních hospodářů neznáme. Zatímco u chalupníků byly povinnosti vůči vrchnosti sjednoceny (12 či 15 grošů českých půlročního úroku, 4 slepice a 5 dní roboty), u sedláků shledáváme velkou variabilitu.²⁴⁾ Lze ji vysvětlit snad postupným přibíráním pozemků od panského dvora v předchozích letech či v době, kdy Eva Špetlová panský dvůr prodávala. Při té příležitosti mohlo dojít k přerozdělení polností, případně i ke vzniku dalších usedlostí,

24) V textu „dílčí cedule“ z roku 1597 je uvedeno, že přehled poddanských povinností vypracoval až Myslibor Hamza při přebírání své části dědictví po zemřelé Evě Špetlové (bylo to nutné kvůli stanovení odhadní ceny majetku při jeho dělení), protože oficiálně neměl k dispozici žádný starší urbář ani jej nenašel v písemnostech po jeho zemřelé příbuzné. Povinnosti držitelů rustikálních nemovitostí byly prý znovu rekonstruovány podle výpovědí samotných poddaných. Přestože v sousedních Rozhovicích se tehdy nalézal velký panský dvůr, neměli jiní poddaní z tohoto dílu majetku žádné robotní povinnosti, s výjimkou zmíněných pěti dnů ženné roboty, připadajících na chalupníky z Duban. Tato povinnost byla zřejmě pozůstatkem původních povinností k dubanskému dvoru z doby před rokem 1579, kdy byly Dubany ještě samostatným statkem. V taxě z roku 1597 pak byly jiné pracovní povinnosti pro poddané z Rozhovic, Duban, Bylan a Písku formulovány jako povinnost postarat se o posekání a usušení sena a otav na panských lukách a jejich svezení vlastními koňmi (těch poddaných, kteří mají potahy, tj. sedláků) do rozhovického dvora.

Statek Rozhovice v roce 1597

Cedule dílčí statku morašického po paní Evě Špetlové - druhý díl: Statek Rozhovice, vypracoval 7. 11. 1597 Myslibor Hamza ze Zábědovic a na Hořeňovsi podle skutečného stavu a dle výpovědi poddaných (retrospektivní vklad do desk zemských z 3. 12. 1643, viz DZV 302 L 10-22).

dominikální a církevní majetek:

Rozhovice: tvrz, dvůr, podací kostelní („*jest k němu nemálo dědin a rolí dobrých*“). **Morašice:** ideální 1/3 vlastnictví pivovaru a sladovny s právem nuceného odběru piva ve všech vsích původního statku Morašice. **Rybníky** (v závorce násada kaprů): Nohavice (50 kop), Hoření Dubanský (7 kop), Dolení Dubanský (12 kop); malé podtěrní rybníčky: pod vsí Rozhovice v ohradě (6 kusů), rybníček Nečas pod vsí Pískem (neuv.). **Potoky:** 1. potůček, který jde od mezí pana Pleského nad rybníček Nečas a dál k mezím městeckým; 2. potůček, který jde od rybníka pana Pleského na mlýn Bořetický; 3. potůček, který jde od gruntů a mezí Lánských až k mezím třibříšským (místy jen jeden břeh). **Lesy:** les Jedlina (mezi Morašicemi a Pískem).

poddanské usedlosti:

	jméno hospodáře	úrok sv. Jirský (grošů českých)	úrok sv. Havelský (grošů českých)	úroč. slepíc	roboty ženná
Rozhovice, ves celá, 13 osedlých + dvě krčmy výsadní					
1.	Martin Řezník	15 gr.	15 gr.	-	-
	týž z rolí	-	37 gr.	-	-
2.	Petr Vřídil	1 kopa 45 gr. 5 d.	1 kopa 45 gr. 5 d.	-	-
3.	Jan Hodek	1,5 kopy 1 gr.	1,5 kopy 1 gr.	-	-
4.	Václav Zákorník	2 kopy 14 gr.	2 kopy 14 gr.	-	-
5.	Adam Houžvička	1,5 kopy 5 gr.	2 kopy	-	-
6.	Štěpán Dvořák	2 kopy	2 kopy	-	-
7.	Jan Mikšíčků	1,5 kopy 10 gr.	1,5 kopy 10 gr.	-	-
8.	Matěj Nožnička	1 kopa 8 gr.	1 kopa 8 gr.	-	-
9.	Markyta Hamrovská	1 kopa 40,5 gr.	1 kopa 40,5 gr.	-	-
10.	Václav Zelinka	7,5 gr.	7,5 gr.	-	-
11.	Jiřík Pěkník	15 gr.	15 gr.	-	-
12.	Jan Horáček	16 gr.	16 gr.	-	-
13.	Jan Skuček	10 gr.	10 gr.	-	-

Bořetice, mlýn				
1. mlynář bořetickej	14 gr.	14 gr.	-	-
Dubany, ves celá, 9 osedlých				
1. Jan Mlynář	4 kopy	4 kopy	-	-
2. Václav Koutský	1 kopa 27 gr.	1 kopa 27 gr.	-	-
3. Jan Loch	1,5 kopy 8 gr.	1 kopa 18 gr.	4 ks	-
4. Jan Krčmář	15 gr.	15 gr.	4 ks	5 dní
týž za rozsívání jarní	-	25 gr.	-	-
týž za rozsívání vozimná	-	30 gr.	-	-
5. Václav Hron	1,5 kopy 8 gr.	2 kopy	4 ks	-
6. Jiřík Kafunka	15 gr.	15 gr.	4 ks	5 dní
7. Jan Svída, krejčí	12 gr.	12 gr.	4 ks	5 dní
8. Jan Slejška	12 gr.	12 gr.	4 ks	5 dní
9. Jakub jinak Kubíček	15 gr.	15 gr.	4 ks	5 dní
Bylany, část vsi ("což tu máme"), 5 osedlých + jedna krčma výsadní				
1. Mikuláš Ryček	1 kopa 16 gr. 2 den.	1 kopa 16 gr. 2 den.	-	-
2. Mikuláš Habrovec	2 kopy 1 gr.	2 kopy 1 gr.	-	-
3. Václav Mareš	1 kopa 41 gr.	1 kopa 41 gr.	-	-
týž z louky	-	45 gr.	-	-
4. Mikuláš Macháňů	1 kopa 57 gr.	1 kopa 57 gr.	-	-
5. Jan Zjebík	1,5 kopy 5 gr. 4,5 den.	1,5 kopy 5 gr.	-	-
týž z rolí u Dolan	40 gr.	40 gr.	-	-
Mezilesice, pouze plat na lidech poddaných pánů Bošánských a na panu Albrechtu Krupém z Probluze				
1. Václav Hruš (na tom jest pan Krupej)	35 gr. 2 d.	35 gr. 2 d.	-	-
2. Vondra Holub	48,5 gr.	48,5 gr.	-	-
3. Vávra Bobek	28 gr.	28 gr.	-	-
4. Jiří Rychtář	50 gr.	50 gr.	-	-
týž za pána	6 gr.	6 gr.	-	-
Písek, část vsi, co se k tomuto dílu klade				
1. Jakub Vyplištil	7 gr.	7 gr.	-	-
týž z louky	-	12 gr.	-	-
2. Mach Hoch	7 gr.	7 gr.	-	-
Markovice, část vsi, co se k tomuto dílu klade				
1. Adam Vyplištil	15 gr.	15 gr.	-	-
týž z rolí obzvláštěně	13 gr. 2 d.	-	-	-
celkem díl rozhovický	37 kop 24 gr. 5 d. čes.	40 kop 6,5 gr. čes.	28 ks	25 dní

obhospodařujících někdejší panskou půdu. Tato varianta připadá v úvahu u gruntu Václava Koutského, který také (podobně jako Jan Mlynář) platil pouze peněžní rentu. Podobných příkladů rustikalizace panských dvorů, tj. jejich převedení do poddanské držby a založení nových usedlostí, máme na Pardubicku doloženo od přelomu 15. a 16. století několik, a to v těch případech, kdy docházelo ke spojování více drobných statků s větším počtem poplužních dvorů. Pro tuto fázi rustikalizace panských dvorů je charakteristické, že nově zakládané poddanské grunty nebyly obvykle zatíženy robotními a naturálními povinnostmi, ale hlavně přímou peněžní rentou. Naopak u těch panských dvorů, které byly z obdobného důvodu rustikalizovány až v době baroka, tvořily požadavky na robotní práci poddaných, usidlených na nově vzniklých gruntech, jednu z ekonomických priorit.²⁵⁾

Součástí nově vzniklého šlechtického statku s centrem v Rozhovcích bylo i několik rybníků. V Dubanech jsou tehdy zmiňovány dva: „Hoření Dubanský“, do kterého se nasazovalo 7 kop (tj. 420) kaprů, a větší rybník „Dolení Dubanský“ s kapacitou 12 kop (720) kaprů. Oba rybníky byly napájeny potokem, který protéká vsí dole pode dvorem. O rybnících v Dubanech byla již zmínka ve starších záznamech v deskách zemských. V roce 1558 nebyl v Dubanech ještě žádný, v roce 1562 jeden „rybníček pod tvrzí Dubany“ a od roku 1570 již v množném čísle „rybníky“, tedy zřejmě ony dva, které tu nalzáme roku 1597. Na jednom z nich vrchnost vystavěla „mlýn náchlební“. Oba rybníky můžeme v terénu identifikovat. Dolní Dubanský ležel uprostřed vsi v prostoru, který v pravoúhlé zatáčce dnes obtéká místní potok. Byl to rybník větší a mělký. Jeho původní dno nebylo ani po vysušení v mladších dobách zastavěno. Dubanská obec jej později užívala jako pastviště a dnes se zde nalzá hřiště. Menší rybník Horní Dubanský ležel výš po proudu potoka a je zřejmě totožný s dnešním rybníkem, rozkládajícím se uprostřed rákosí a houštin na jihozápadním okraji Duban. Tento hlubší rybník měl větší spád a sloužil jako zdroj energie pro mlýn, zřízený zřejmě současně s dokončením stavby rybníka mezi roky 1562 a 1570. Panský nájemní v Dubanech byl naposledy zmíněn v souvislosti s připojením Duban k moravišickému panství (1579). Později se již v písemných pramenech nezmiňuje; poddaní z Duban pak vozili své obilí do panského mlýna v Morašicích či do bližšího Bořetického mlýna, ležícího severně

25) Příklad takové parcelace panského dvora z počátku 18. století viz P. Vorel: Územní vývoj obce Veselí od středověku do konce 20. století, in: Grunty, rody a domy na Veselí 1401-2001, ObÚ Veselí 2001, s. 6-40, zvl. mapa „Katastr obce Veselí - historická rekonstrukce současného katastru obce v době parcelace panského dvora roku 1706“ na s. 26.

od Lánů „v lukách lánských dolních“. Dnešní dubanský mlýn vznikl až koncem 18. století, i když zřejmě na stejném místě, jako stál v 16. století.

Myslibor Hamza ze Zábědovic, který získal Dubany jako součást rozhovického statku, byl velmi podnikavý muž. Po smrti svého strýce Hamzy Bořka (†1612) přikoupil za 15 500 kop grošů míšeňských i sousední Morašice a Lány a tak ve svých rukou sloučil skoro celé původní morašické panství, jak jej držela paní Eva Špetlová. V tomto rozsahu zůstalo morašické panství zachováno po následující půlstoletí.

Za života Myslibora Hamzy se Dubany dočkaly další fáze podstatných změn. Nový majitel znovu zřídil panský dvůr v Dubanech a začal k němu ve velkém přičleňovat poddanská pole. Nevíme, jak tento proces probíhal, ale zřejmě již kolem roku 1615 nebyl v Dubanech žádný velký sedlák, jen chalupnické živnosti a rozlehlý panský dvůr.²⁶⁾ Ve své poslední vůli z roku 1617 již Myslibor Hamza odkazoval svým synům na morašickém panství čtyři velké panské dvory (Morašice, Lány, Rozhovice, Dubany) a pochvaloval si, že jsou to prosperující podniky, z jejichž výnosu bude možné snadno uhradit finanční pasiva, která na odkazovaném majetku vázla.²⁷⁾

Po smrti Myslibora Hamzy ze Zábědovic spravoval morašický statek jako poručník nezletilých Mysliborových synů jejich otčím Jetřich Suda Lukavský z Řenec, který se oženil s Mysliborovou vdovou. Do správy sirotčího statku však zasáhla ničivá třicetiletá válka a také spory v rodině. Z dědiců zůstal naživu nakonec jen jeden Mysliborův syn, Pavel Hamza ze Zábědovic, který se zřejmě se svým otčím upřímně nesnášel, jak napovídají záznamy z majetkových vypořádání, zaznamenaných v deskách zemských. Jetřich mu majetek předal v roce 1628, ale morašické panství bylo natolik zatíženo různými pohledávkami, že je Pavel Hamza musel brzy

26) Pro rozhovickou část Mysliborova statku (do které patřily Dubany) se nedochovala pozemková kniha, proto nejsou okolnosti těchto převodů jasné. Jako analogii však můžeme použít situaci v sousední morašické části, kterou zdědil Hamza starší Bořek ze Zábědovic. Dochovaná pozemková kniha, založená roku 1598, eviduje koupě rustikálních nemovitostí vlastní vrchností. V roce 1603 koupil Hamza Bořek pro svou manželku za vysokou částku 450 kop grošů českých rustikální dvůr ve vsi Lány (doplacen 1614). Vdova Kateřina Hamzová z Dobřenic pak tento dvůr prodala Mysliborovi Hamzovi v roce 1615 za 500 kop grošů českých. Přestože šlo o převody v rámci vrchnostenské rodiny, byla koupě dvora evidována v běžné pozemkové knize, protože část podílů náležela poddaným. Podobně v roce 1611 koupil Bořek Hamza za 55 kop menší grunt v Morašicích; ten splácel ještě Myslibor Hamza a doplatila jej až roku 1618 Anna Hamzová z Kobylího, viz Vs Heřmanův Městec, kn. č. 426, fol. 66 a 160v.

27) DZV 139 A 27.

prodat. Stalo se tak smlouvou z 30. července 1631, kdy statek, jehož součástí byly i Dubany, koupila Jana Pětipeská, rozená Myšková ze Žlunic. Ta pak majetek převedla v roce 1643 na Václava z Lobkovic.²⁸⁾

Výše jsme se již zmínili o soudním sporu uvnitř rodu Hamzů ze Zábědovic, díky kterému víme, jak Dubany vypadaly koncem 16. století. Z obdobných důvodů věnovaly úřady bližší pozornost této vsi i v roce 1645. Václav z Lobkovic tehdy nabízel jako úhradu svých dluhů moravský statek, který byl úředně prohlédnut a ohodnocen. V Dubanech zajímal odhadce především zdejší dvůr, který představoval majetkově nejcennější součást vesnice. Z písemností, které se dochovaly v souvislosti s oním sporem z roku 1645,²⁹⁾ vyplývá, že již existoval delší dobu a byl válkou poničen. Aktivně obhospodařoval v roce 1645 celkem 50 kop záhonů polí (4 a 1/6 lánu, tj. asi 62 ha), ale formálně k němu patřilo pozemků ještě asi o polovinu víc. Tomuto stavu odpovídají i údaje z tzv. berní ruly, vypracované sice roku 1654, ale vycházející v případě poddanské držby ze starší předbělohorské situace. V berní rule nalézáme v Dubanech jen osm chalupníků s minimální výměrou polí. Po někdejších velkých selských živnostech, doložených zde roku 1597, není ani památka, většinu polí znovu pohltil velký panský dvůr. Tato situace však nebyla důsledkem válečného zpusťování, po kterém vrchnost opuštěné selské grunty sloučila ve velký dvůr, jak by mohla být ona změna interpretována. K přičlenění převážné většiny rustikální půdy k velkému panskému dvoru došlo v tomto případě již před třicetiletou válkou.

V důsledku válečných událostí byl však zpusťován nejen panský dvůr, ale i celá vesnice. V roce 1651 nežil ve vypáleném panském dvoře vůbec nikdo, ve vesnici jen pět rodin (dva chalupníci, obhospodařující menší kusy pole, a tři „zahradníci“ s domky bez pozemků, jen se záhumenkem), všeho všudy sedmnáct obyvatel, starších desíti let.³⁰⁾ Zničenou ves se

28) DZV 298 A 18.

29) Státní ústřední archiv Praha, fond Stará manipulace (dále SM), sign. L 23/27 a M L 39/27, *Zpráva o statku moravickém Jeho Milosti Pána Václava z Lobkovic, čehož se na témž statku jedné každé věci v hlavní taxě zejména položené, nedostává*, 1645.

30) Ediční zpřístupnění celého Soupisu poddaných dle víry z roku 1651 je v současné době připravováno Státním ústředním archívem v Praze. V době dokončení této studie ještě nebyl vydán příslušný svazek pro Chrudimský kraj, proto níže uvádím jména obyvatel vsi Dubany k roku 1651: Adam Jiruška, zahradník, 40 let, katolík; Mariana, manželka, 35 let, katolička; Alžběta, děvče, 12 let, nekatolička „s nadějí“; Mikuláš Svída, 30 let, zahradník, katolík; Kateřina, manželka, 30 let, katolička; sirotci po předešlém hospodáři: Mára, 15 let, katolička; Anyžka, 12 let, katolička; Václav, 12 let, katolík; Jakub Touším, zahradník, 73 let, katolík; Dorota, manželka, 27 let, katolička; Mandalena, dcera, 11 let, nekatolička „s nadějí“; Pavel Oupický, chalupník, 50 let, katolík;

však dařilo postupně znovu zalidnit. Podle berní ruly hospodařilo o tři roky později (1654) v Dubanech již sedm chalupníků a pouze jedna usedlost zůstávala pustá. Jednalo se však jen o malé chalupnické živnosti s výměrou od 3 do 10 strychů polí (1 strych = cca 1/4 ha). Vedle těchto malých zemědělských usedlostí stály v Dubanech ještě dvě chaloupky bez pozemků, jejichž obyvatelé se živili řemeslem a nájemní prací.³¹⁾

Díky dochovaným písemným pramenům víme, kde v polovině 17. století tyto objekty stály. I když se pochopitelně dodnes nedochovaly původní dřevěné stavby, můžeme zjistit, které dnešní domy jsou z hlediska majetko-právního následovníky oněch starých usedlostí, s nimiž mají také totožnou stavební parcelu. Pro zjednodušení uvádím čísla popisná, která těmto usedlostem náležela asi od roku 1770 (některé z původních gruntů však později zanikly a číslo popisné může mít v současnosti jiný objekt, viz schematická mapa na s. 61).

V údolí pod dubanským dvorem vytvářelo pět chalupnických gruntů pomyslnou uličku, kolmou na potok. V roce 1654 na nich hospodařili Pavel Novák (čp.8), Jakub Toušim (čp.6), Stanislav Vrchota (čp.10), Adam Jirouška (čp.14) a Jiří Jirouška (čp.13). Zbývající tři chalupnické grundy stály osamocně dále od dvora. Pustý a opuštěný dosud zůstával grunt Busakovský, stojící na místě dnešního čp.17. Poměrně daleko na severním okraji intravilánu vsi ležela chalupa Pavla Oupického (čp.19) a na severovýchodě chalupa ševce Jana Svídy (čp.1). Proti ní přes ulici se později nalézala panská hospoda (čp.2). Tato provozovna, tak důležitá pro život vesnice i pro příjmy vrchnosti, pravděpodobně existovala i dříve, ale protože byla součástí panského majetku, máme o ní zprávy až z počátku 18. století. „Zahradnické“ usedlosti bez polností (dnešní čp.5 a 7) v roce 1654 užívali užíval Václav Tkadlec, provozující tkalcovské řemeslo, a Jan Nádeník.

Kateřina, manželka, 31 let, katolička; Dorota, dcera, 14 let, nekatolička, „s nadějí“; Václav Sacký, chalupník, 40 let, nekatolík „s nadějí“; Barbora, manželka, 35 let, nekatolička „bez naděje“; Jan, syn, 11 let, nekatolík „s nadějí“. Viz SMR 109/45, Chrud. 19, Morašice, fol. 600-601.

31) K. Doskočil (ed.): Berní rula 2 (Popis Čech r. 1654), Praha 1953, s. 281. V této registrové edici jsou v Dubanech uvedeny chalupnické živnosti v podobě 5+3 (tj. pět obhospodařovaných a tři pusté); plná edice již nebyla pro příslušnou oblast zpřístupněna. V původním prameni se však uvádí v Dubanech jako obhospodařované sedm chalupnických živností (Jakub Toušim, Jan Svída, Adam Jirouška, Jiřík Jirouška, Stanislav Vrchota, Pavel Novák a Pavel Oupický), pustým a rozbořeným zůstával pouze chalupnický grunt Busakovský se 6 strychy polí, z něhož zůstávala pouze stavební parcela. Viz tabulka kontinuity dubanských hospodářů v letech 1654-1839, uvedená na s. 58-59. Informace o podobě Duban v letech 1597 a 1654, které uvedl V. Hanus (red.): Chrudimsko a Nasavrcko IV, s. 280, jsou zcela zmatené.

Wses Dubannij
Václav Svída 50R
 Cokol ro talbe 706p
Ranicem, Kalezí
 Dvorty, vodny, Matyony, v. n. kony
 Janovy, Dym, Dym, Dym, Dym
 Dym, ro Mista, f. g. ma
 Dym, ro Mista, f. g. ma 4/50R
 Dvorty, Dym, Dym, Dym, Dym
 Dym, ro Mista, f. g. ma
 Dym, ro Mista, f. g. ma 4/50R
 Dvorty, Dym, Dym, Dym, Dym
 Dym, ro Mista, f. g. ma
 Dym, ro Mista, f. g. ma 4/50R
 Dvorty, Dym, Dym, Dym, Dym
 Dym, ro Mista, f. g. ma
 Dym, ro Mista, f. g. ma 4/50R
 Dvorty, Dym, Dym, Dym, Dym
 Dym, ro Mista, f. g. ma
 Dym, ro Mista, f. g. ma 4/50R

Zápis gruntu Václava Svídy v Dubanech
 v pozemkové knize heřmanoměstského panství, založené r. 1669
 (SOA Zámorsk, Vs Heřmanův Městec, kn. č. 427, fol. 536).

28. dubna 1661 koupil moravský statek Jan Špork, který téhož roku získal i sousední panství Heřmanův Městec. Špork připojil moravský statek již natrvalo k heřmanoměsteckému panství. V roce 1669 dal hrabě Špork sepsat novou gruntovní knihu, nazvanou „Registra purkrechtní panství heřmano-městeckého, stolanského a moravického“. Byl do ní zaznamenán majetko-právní stav k onomu danému roku (co komu na které usedlosti náleží), kdy a za kolik peněz který hospodář koupil grunt a po jakých částkách a komu jej má splácet. Záznam pro Dubany byl bohužel uveden až na konci knihy, z níž zřejmě několik posledních listů podlešlo skáze. Kniha proto zaznamenává údaje jen pro sedm chalupnických živností, na nichž hospodařili Václav Svída (od 1661), Jiří Čapský (od 1655), Jiří Honzečka (od 1669), Jan Lochman (od 1664), Matěj Novák (od 1664), Jan Starej (od 1656) a Jan Provazník (od 1663). Z obsahu těchto zápisů však můžeme usuzovat, že na osmém gruntu, jehož zápis se nedochoval, hospodařil Pavel Oupický, který je zde zmíněn již roce 1654.

Údaje z této nejstarší pozemkové knihy jsou pro poznání vývoje Duban ve druhé polovině 17. století velmi důležité. Pro všechny chalupnické usedlosti, bez rozdílu ve výměře polí, stanovila vrchnost stejnou kupní cenu, a to 50 kop grošů míšeňských. U některých usedlostí je výslovně zmíněno, že byly postaveny na náklad vrchnosti a pánu také náležela podstatná část hodnoty gruntu. Část kupní ceny vrchnost také některým hospodářům odpustila, aby se jim v těžkých počátcích obnovy válkou zničené vesnice lépe hospodařilo. Pokud sledujeme grunt po gruntu, tak to v Dubanech vypadalo v roce 1669 následovně:³²⁾

Grunt 1 (r. 1839 čp. 1):

Václav Svída (*1639) žil v Dubanech již v roce 1651 a jako dvanáctiletý se uvádí v soupisu poddaných v rodině svého otčima Mikuláše Nádvořníka, kterému také říkali „po gruntu“ Svída. Václav zdědil tento grunt po svém otci Matějovi Svidovi, zemřelém před rokem 1651. Na gruntu náleželo rovným dílem všem šesti dětem a vdově zemřelého hospodáře (každému po 4 kopách 50 grošů míšeňských) a tak měl Václav Svída své sourozence vyplácet, a to ročně po dvou kopách. Sourozenci žili v nejbližším okolí: bratr Jan byl sousedem v městě Heřmanově Městci; sestra Dorota se vdala do blízkých Jeníkovice na pardubické panství; další tři sestry do Rozhovic: Anna se tam

32) Přehled sestaven podle „Register purkrechtních panství heřmanoměsteckého, stolanského a moravického 1669“, viz Vs Heřmanův Městec, kn. č. 427, fol. 536-547.

vdala za Václava Smetanu, Markéta za Jáchyma Valentu a Mářa (*1636) za Jana Šípa. Marie Šípová však již před rokem 1669 zemřela, takže její podíl zdědil manžel, který jej prodal Svídovi. V soupise z roku 1651 je uvedena ještě nejmladší sestra Anežka, ta však zřejmě zemřela svobodná, takže po ní nikdo nedědil. Matka Kateřina již také zemřela, její podíl náležel Václavovu otčímu Mikulášovi Nádvořníkovu (*1621), který jej však mladému hospodáři odpustil. Sám Svída, který grunt ujal v roce 1661, stihl vyplatit 7 kop a dále mu bylo z kupní sumy odečteno 15 kop za dvě „zádušní krávy“ od třebosického kostela.

Grunt 2 (r. 1839 čp. 13):

Jiří Čapský hospodařil od roku 1655 a svůj grunt splácel po jedné a půl kopě, přesto stihl do roku 1669 vyplatit jen 9 kop grošů míšeňských. Většina z kupní ceny 50 kop náležela „...vrchnosti, poněvadž vlastním nákladem vystavěn...“, a to celkem 23 kop 50 grošů míšeňských. Před Čapským zde hospodařil Jiří Trnka. Jeho vdově Marianě připadlo 5 kop 50 grošů, zbytek Trnkovým příbuzným, čtyřem sourozencům Vrchatovým, každému po 2 kopách 50 grošů: Janu Vrchatovi, hospodáři z Bylan, Stanislavovi Vrchatovi, sousedu z Lánů, Kateřině, manželce Pavla Oupického z Duban, a Anně, manželce Václava Pekaře z Morašic.

Grunt 3 (r. 1839 čp. 17):

Nejjednodušší to měl Jiří Honzečka, který ujal svůj grunt v roce založení gruntovní knihy. Zaplatil jen první splátku (1 kopu), zbytek náležel „vrchnosti za vystavění gruntu“. Ze zbývajících sumy 49 kop však vrchnost z blížě neuvedených důvodů („z milosti“) postoupila 10 kop „Jiříkovi Havlovému jinak Horáku“. Snad to byl dědic některého z předchozích hospodářů.

Grunt 4 (r. 1839 čp. 14):

Jan Lochman stihl od roku 1664 splatit také jen jednu kopu, navíc mu však vrchnost z kupní částky odpustila 20 kop grošů „aby grunt zlepšil“. Skoro stejná suma (19 kop 30 grošů) náležela „za vystavění gruntu“ Janu Luňáčkovi, který na této usedlosti hospodařil před rokem 1664 a který zřejmě chalupu svými prostředky obnovil. Zbývajících částka, která schází do kupní ceny (tj. 9 kop 30 grošů) připadla vrchnosti, „poněvadž se více nápadníků nenachází“, rozuměj: již nejsou známi žádní jiní dědicové či podílníci.

Grunt 5 (r. 1839 čp. 10):

Matěj Novák hospodařil od roku 1664 na gruntu, kde dříve hospodařil rod Vrchotů. Splatil také jen jednu kopy, ale vrchnost mu odpustila 20 kop „*aby grunt zlepšil i za krávu k záduší moravického náležející*“. Zbytek náležel po 5 kopách 48 groších členům Vrchotovic rodiny: Matějovi, synu Jana Vrchoty, který již dříve grunt zlepšil; dále čtyřem dětem zemřelého Martina Vrchoty, které známe již z gruntu Jiřího Čapského, tj. Kateřině, ženě Pavla Oupického z Duban, Janu Vrchotovi z Bylan, Anně, ženě Václava Pekaře z Morašic a Stanislavu Vrchotovi, který je tu uveden jako hospodář z Chotěnic.

Grunt 6 (r. 1839 čp. 6):

Jan Starej ujal svůj grunt v roce 1656. Jednalo se o usedlost, na které dříve hospodařil Jakub Touším (psáno také Dovsím), nejstarší dubanský obyvatel, uvedený v soupisu z roku 1651. Jakub grunt vystavěl a tak většina podílu náležela jeho vdově Dorotě a dětem Mandaleně (*1640), provdané za dubanského chalupníka Jiřího Čapského (viz v pořadí druhý grunt), Kateřině a Jiříkovi, kteří žili při matce. Další dvě Jakubovy děti, Jakub a Mariana, svůj nárok na dědictví ztratily (nejspíš z Duban utekly) a jejich podíl připadl vrchnosti. Před Čapským grunt zřejmě krátkou dobu užíval Václav Vápeník, jehož děti Dorota a Matěj tu také měly dostat malý podíl. Z celkové kupní částky zaplatil Jan Starej jen jednu kopy, ale dvacet kop mu vrchnost odpustila „*za zlepšení gruntu a jednu krávu záduší třebosického*“.

Grunt 7 (r. 1839 čp. 8):

Jan Provazník převzal chalupu v roce 1663 po zemřelém Janu Novákovi, „*co grunt zlepšil*“. Většina kupní ceny (17 kop 45 grošů) náležela vrchnosti, po 3 kopách 45 groších tu měly dostat Novákova vdova Dorota a jeho děti (Pavel, soused v Rozhovicích a Kateřina, žena Jakuba Zemana z Rozhovic). Provazník však také splatil jen jednu kopy, zbývajících dvacet kop vrchnost odpustila „*aby grunt zlepšil*“.

Grunt 8 (r. 1839 čp. 19):

Zápis pro grunt Pavla Oupického se nedochoval, ale tento hospodář je spolu se svou manželkou Kateřinou, dcerou zemřelého Martina Vrchoty, dvakrát zmiňován v zápisech druhého a pátého gruntu. Rodina Pavla Oupického (*1601) je uvedena již v soupisu poddaných z roku 1651.

Identifikace držitelů jednotlivých usedlostí v obci Dubany v letech 1654-1839

č.p. roku 1839	typ nemovitosti	pořadí a držitel v berní rule z r. 1654 (výměra polí - počet strychů)	pořadí a držitel v gruntovní knize z r. 1669	držitel r. 1714 (výměra polí - počet strychů)	držitel roku 1787	držitel roku 1839
1	chalupnický grunt	BR 2 Jan Svída (7)	Gr 1 Václav Svída	Jan Bělohorský (8 1/4)	Matěj Jirásek	Josef Jirásek
2	hospoda panská (od 1714 zakoupená)	-	-	Matěj Výborný (3)	Joachym Rakouský	Václav Beran
3	obecní chaloupka (pastouška)	-	-	-	obec	obec
4	domek	-	-	-	Matěj Velebný	František Velebný
5	chalupnický grunt (1654 zahradnický)	BR 9 Václav Tkadlec (-)	-	Jakub Beran (6)	Josef Velebný	František Ipser
6	chalupnický grunt	BR 1 Jakub Toušim (10)	Gr 6 Jan Starej	Matěj Houzvička (9 3/4)	František Huňáček	Václav Huňáček
7	chalupnický grunt (1654 zahradnický)	BR 10 Jan Nádeník (-)	-	Martin Mynař (6)	Jan Beran	Václav Zach
8	chalupnický grunt	BR 6 Pavel Novák (3)	Gr 7 Jan Provazník	Jan Huňáček (6)	Jakub Machač	Václav Machač
9	panský dvůr starý (na kopci nad vsí)	-	-	-	vřchnost	vřchnost
10	chalupnický grunt	BR 5 Stanislav Vřehota (5)	Gr 5 Matěj Novák	Jan Hora (5 1/2)	Matěj Skalický	Jan Skalický

11	domek na panské půdě	-	-	-	-	Jiří Chmelík	Václav Skalický
12	domek na panské půdě	-	-	-	-	Jan Šíp	Matěj Bulíček
13	chalupnický grunt	BR 4 Jiří Jirouška (8)	Gr 2 Jiří Čapský	Martin Křišťan (5 3/4)	Jan Vejborný	Václav Zelinka	
14	chalupnický grunt	BR 3 Adam Jirouška (6)	Gr 4 Jan Lochman	Jan Hlína (6 1/4)	Matěj Starý	Josef Kučera	
15	domek na obecním pozemku	-	-	-	Josef Pišínek	Jan Dašek	
16	domek na obecním pozemku	-	-	-	Jiří Kramář	František Krupař	
17	chalupnický grunt	BR 8 pustý Busakovský (6)	Gr 3 Jiří Honzěčka	Jiří Výborný (3)	Jiří Pleskot	Václav Pleskot	
18	domek	-	-	-	Jan Tatiček	Jiří Tatiček	
19	chalupnický grunt	BR 7 Pavel Oupický (6)	(Gr 8) Pavel Oupický	Matěj Oupický (7 1/2)	Václav Hora	Anna Vápeníková	
20	domek na obecním pozemku	-	-	-	Matěj Radouš	Jakub Radouš,	
21	domek na obecním pozemku	-	-	-	Václav Hora	František Říha	
22	kována (do 1796 obecní)	-	-	-	obec	Václav Šktha	
23	panský dvůr nový (za rybníkem ve vsi)	-	-	-	-	vrchnost	
24	mlýn na rybníce	-	-	-	vrchnost	Josef Foist	

Z uvedených dokladů je zřejmý mimořádný zájem vrchnosti na obnovení skupiny chalupnických živností. Panstvo nepotřebovalo v Dubanech sedláky s rozlehlými polnostmi a vlastními potahy, neboť většinu polí obhospodařoval panský dvůr. Chalupnické grunty v okolí dvora sloužily především jako zdroj nedostatkových lidských zdrojů. Obyvatelstvo pocházelo z nejbližšího okolí, jak nasvědčují výše zmíněné příbuzenské vazby.³³⁾

Většina chalupnických živností byla stavěna přímo na vrchnostenský náklad. Úředníci velkostatku se při jejich znovuzřizování nemuseli ohlížet na starší majetkovou kontinuitu. Intravilán obce tak vytvářel dvě typově odlišná uskupení gruntů, jejichž umístění právě v oné konkrétní části obecního katastru nebylo vymezeno žádnými terénními anomáliemi, pouze plochou rybníka Dolního Dubanského.³⁴⁾ První uskupení představovalo pět chalupnických gruntů, situovaných blízko sebe podél cesty (od západu čp. 13, 14, 10, 6, 8 a později i čp. 7). Považuji za pravděpodobné, že tato pomyslná „ulice“, orientovaná kolmo k potoku, vznikla až v době obnovy válkou zničené vsi v polovině 17. století. Toto uvažované nové vyměření půdorysu části vesnice by mělo svou logiku - nač stavební materiál rozvážet po okolí, když bylo možné nové chalupy postavit přímo pode dvorem?

Zbývající tři chalupnické živnosti, situované jednotlivě v terénu severně ode dvora (čp. 1, 17 a 19) by pak podle této úvahy mohly respektovat starší, předbělohorskou sídelní situaci. Tomu by nasvědčovalo i příjmení „Svída“, doložené v Dubanech roku 1597, které bylo užíváno i bez ohledu na biologickou příbuznost pro držitele gruntu 1 (r. 1839 čp. 1). Podobně u čp. 17 je výslovně uvedeno, že byl na vrchnostenské náklady vystavěn na „městišti“ (tj. stavební parcele) pustého gruntu Busakovského. Nehledě na umístění jednotlivých domů v terénu nedošlo k žádné podstatné změně v rozsahu poddanských pozemků. Všechny osm dubanských chalupníků obhospodařovalo v roce 1654 všeho všudy 51 strychů pozemků, tedy ani ne celý lán (60 strychů), což bývala obvyklá výměra pro sedláka s vlastním potahem.

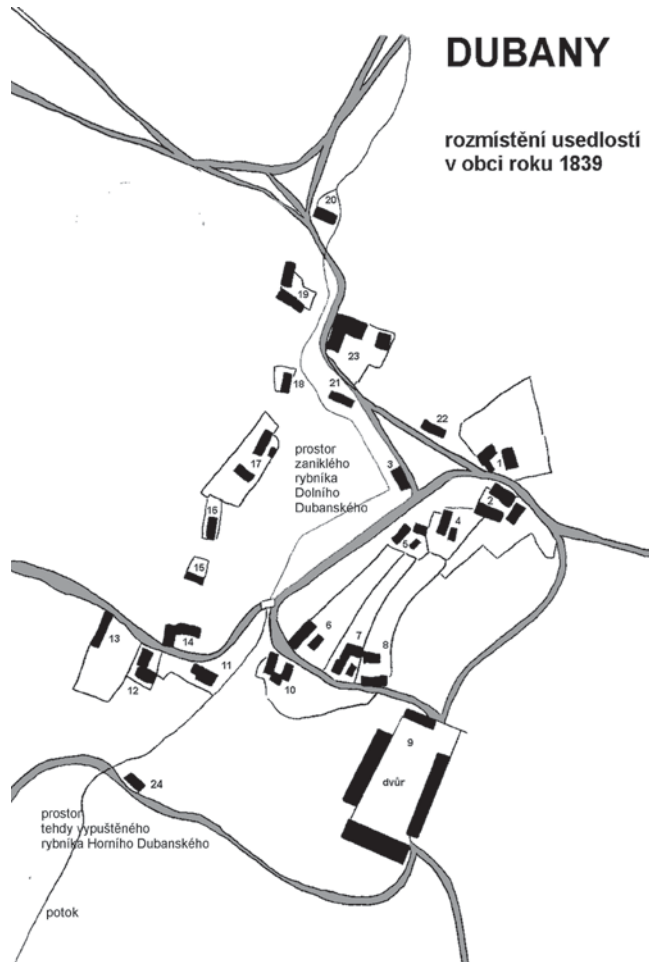
33) Sourozenci hospodářů a případně další podílníci žili v sousedních vesnicích nejčastěji v Bylanech, Lánech, Morašicích a Rozhovicích. Snad s výjimkou gruntu 1 (kde lze uvažovat o starší majetkové kontinuitě) se však jedná o podíly, vzniklé až po znovuosídlení Duban po třicetileté válce.

34) Původní rozmístění rustikálních nemovitostí v Dubanech mohly ovlivnit dva rybníky, zatápějící část údolí pode dvorem. O jejich rozsahu nás informoval výše uvedený soupis z roku 1597. I přes třicetiletou válku zůstal větší Dolní Dubanský rybník napuštěn a chovali se v něm kapři. Menší Horní Dubanský již v roce 1645 ležel „od mnoha let pustý, též díl dobrý hráze skažený, ostatek od myši provrtán jsouce“ (SM L 39/27). V roce 1702 se již žádný rybník v Dubanech neuvádí.

DUBANY

rozmístění usedlostí
v obci roku 1839

V průběhu druhé poloviny 17. století se počet dubanských domů nezměnil, pouze někdejší „zahradníci“ získali kousek pole a z hlediska daňového se změnil v „chalupníky“. Bohužel z této doby nám chybějí podrobnější písemné prameny a tak jen můžeme konstatovat, v jaké podobě se Dubany nalézaly na přelomu 17. a 18. století.

Hlavní výrobní objekt ve vsi tvořil velký panský dvůr, obhospodařující většinu obecního katastru. Byl to především rozlehlý blok polí, táhnoucích se na východ, jihovýchod a na jih ode dvora, nazývaný „za humny“; dále pak i většina polí a luk na východ od vsi a v severovýchodním cípu katastru. Nejstarší přesný přehled o rozsahu osívaných polí dubanského dvora máme z dubna 1702. Tehdy v Dubanech šafář panského dvora dal osít na zimu 96 strychů pšenice, 35 strychů žita a na jaro 105 strychů 1 a čtvrt věrtele ječmene, 23 a půl strychu ovsu a 12 strychů hrachu. Celkem bylo toho roku oseto necelých 272 strychů, tj. cca 67 ha polí.³⁵⁾ K tehdejší celkové výměře však musíme počítat i určité množství neosetých polí, louky a pastviny. Údaje z roku 1702 tak zhruba odpovídají přesnějšimu katastrálnímu soupisu z roku 1757. Podle něj příslušelo k dubanskému dvoru celkem 324 a čtvrt strychů polí, 20 strychů leželo ladem, 50 a 3/4 strychu pastvin a louky, ze kterých se sklídilo 6 vozů sena.³⁶⁾ Na heřmanoměsteckém panství se tehdy nalézalo sedm panských dvorů (Nový Dvůr, Klešice, Rozhovice, Dubany, Stolany, Morašice a Slavkovice, do roku 1757 přibyl jen malý dvůr v Hrbokově). Přestože dubanský dvůr obhospodařoval skoro celý katastr vesnice, v rámci panství patřil mezi menší provozy. Méně než v Dubanech v roce 1702 osívali jen ve Slavkovicích (něco přes 244 strychů), zatímco na největším Novém Dvoře dali panští správci osít 716 strychů. Tyto údaje nasvědčují, že již počátkem 18. století (a zpětně vzato již o sto let dříve) byla k panskému dvoru v Dubanech připojena rozhodující část všech pozemků a tyto byly zemědělsky intenzivně využívány v rámci vrchnostenského hospodaření. Z okolí vsi zmizely lesní porosty a jen ve jménech polí („volšina, „na volšině“) se odrážel charakter někdejšího lesního porostu. V okolí Duban se žádné rozsáhlejší lesy nenalézaly již koncem 16. století a k náletovému zalesnění polí nedošlo ani během třicetileté války.³⁷⁾

35) SÚA Praha, fond Stará manipulace, karton č. 2027, sign. P 13/16, sv. 2 (nefoliováno), duben 1702.

36) Tereziánský katastr český, Svazek 3, Dominikál, Praha 1970, č. 566, s. 200-201.

37) Jediný les, zmiňovaný jako součást rozhovického statku roku 1597, se nazýval Jedlina a rozkládal se mezi Morašicemi a zaniklou vsí Písek.

Rozsah poddanských (rustikálních) pozemků se sice v Dubanech ve srovnání s polovinou 17. století mírně zvýšil (z 51 na 64 strychů), ale tato změna může být i důsledkem přesnějšího měření počátkem 18. století.³⁸⁾ V rozmístění poddanských polí v té době nelze identifikovat žádný pozůstatek původní středověké plužiny. Je to i logické, zvláště když uvážíme, že zemědělská půda, náležející do katastru obce, byla v předbělohorské době nejméně třikrát přerozdělována. Každý z chalupnických gruntů měl v polovině 17. století větší zahradu a kousek pole v těsné blízkosti usedlosti a pak větší políčko na okraji panských polností či mezi nimi.³⁹⁾ Umístění polí v rámci katastru přitom vůbec neodpovídalo rozložení usedlostí v intravilánu. Pouze u gruntů G1 (čp. 1) a G6 (čp. 19) se dochovala rozsáhlejší záhumenicová parcela o výměře několika strychů, což odpovídá výše uvedené úvaze o předbělohorské usedlostní kontinuitě těchto gruntů. Většina dubanských rustikálních polí se nalézala daleko od obce v severozápadním cípu katastru (viz mapa na s. 65). Anomální tvar oné části plužiny obce nasvědčuje tomu, že se jedná o pozemky, které ve středověku pravděpodobně náležely k sousednímu Máteřovu v rámci nějakého dělení majetku mezi členy rodu rytířů z Duban v předhusitské době (někteří držitelé Duban vlastnili též část sousedního Máteřova, viz výše pozn. č. 7-9).

Bez ohledu na mírné rozdíly v rozsahu polí mělo koncem 17. století všech deset dubanských chalupníků naprosto shodné poddanské povinnosti vůči vrchnosti. Podle výtahu z urbáře, pořízeného v roce 1690, platil každý dubanský hospodář ročně vrchnosti úroky ve výši 1 zlatý 10 krejcarů a měl odvádět na heřmanoměstecký zámek dvě husy (nebo místo každé dát dalších 10 krejcarů).⁴⁰⁾ Od všech poddaných z Duban tak ročně vrchnost vybrala celkem 15 zlatých (11 zlatých 40 krejcarů úroky a 3 zlaté 20 krejcarů za 20 hus; 1 zlatý = 60 krejcarů). Podobně jako rozsah povinností vůči vrchnosti zůstávala na stejné úrovni stále udržována formální kupní cena rustikálních nemovitostí ve výši 50 kop grošů míšeňských (tak jak byla

38) SÚA Praha, TK Chrudimsko 4, č. 1133, spisy 2/1, Heřmanův Městec a Morašice, fol. 158-160.

39) Pole dubanských chalupníků byla tehdy rozdělena podle bonity do tří kategorií: dobrá (24 strychů), střední (10 a čtvrt strychu) a špatná (30 a 3 čtvrtě strychu). Nejlepší pole tehdy ležela v těsné blízkosti vesnice (označována jako „na zahradě“ či „u chalupy“), dále „u Dřenic“ a „v dolině“. Střední a špatné kvality byla pole „u Máteřova“ a pouze špatnou půdu shledali na políčkách „v olšínách“, a „u drah“. Rozsah polností jednotlivých hospodářů byl až na ojedinělé výjimky zhruba sjednocen na výměře 6 až 7 strychů (cca 1,5 ha).

40) Vs Heřmanův Městec, kn. č. 2, fol. 359v (mladší přípisky do urbáře panství z roku 1658).

stanovena při založení gruntovní knihy roku 1669), která se objevuje jako výchozí údaj i při založení nové pozemkové knihy roku 1715. Pokud byly dubanské chalupnické grunty převáděny okolo tohoto roku, byla respektována původní hodnota, pouze došlo k jejímu převodu z peněžní početní jednotky „kopy grošů míšeňských“ na „zlaté rýnské“ v poměru 6:7, což byla běžná praxe tehdejšího peněžního oběhu.⁴¹⁾ Až při pozdějších změnách držitelů se převodní cena zvyšovala úměrně aktuální cenové hladině; v případě převodů v rámci blízkých příbuzných však často zůstávala dlouhá desetiletí v původní výši.⁴²⁾

Vedle desíti chalupnických gruntů byl koncem 17. století ve vsi i řeznický krám, který vrchnost ročně pronajímala za 10 zlatých.⁴³⁾ Ten se nalézal v areálu dubanské hospody, kterou tehdy vrchnost provozovala na svůj náklad. Dubanská hospoda (r. 1839 čp. 2), zmiňovaná již v 16. století jako „krčma výsadní“, zůstala součástí panského majetku až do roku 1714. Tehdy hospodu spolu s masným krámem a kouskem pole prodali hraběcí úředníci do privátní držby Matějovi Vejbornému za 100 zlatých rýnských.⁴⁴⁾

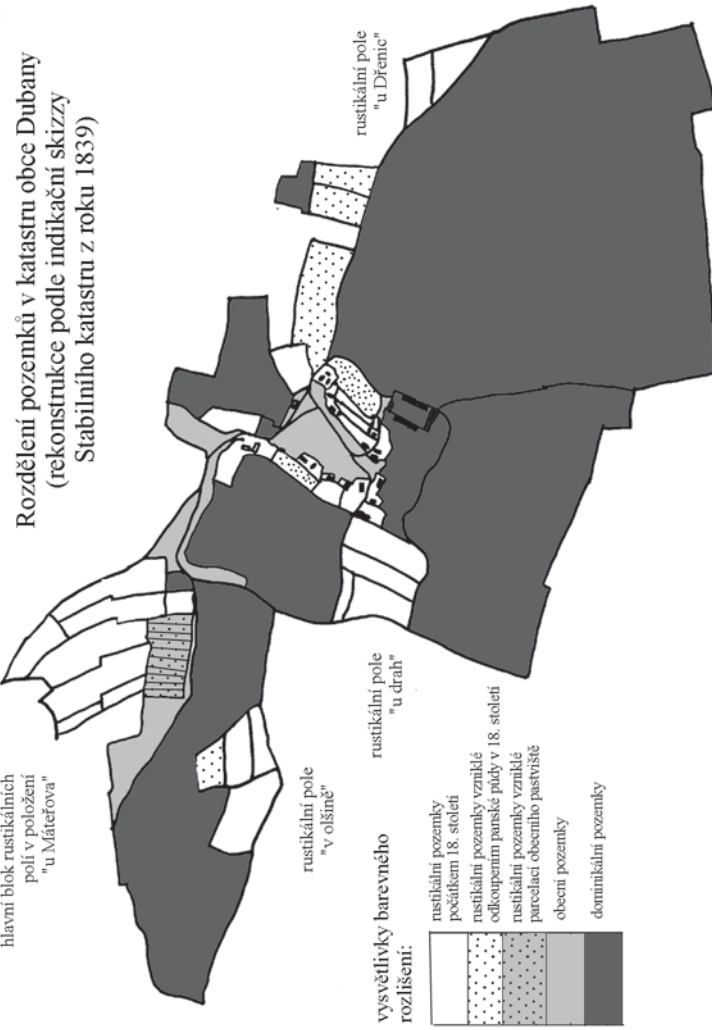
Už v průběhu první poloviny 18. století byla menší pole na okraji panských lánů prodávána k poddanským usedlostem. Jan Hora (čp.10) získal ke svým políčkům „u Dřenic“ a „u Máteřova“ i 3 strychy kdysi panských polí „v Olšínách“ a Jiří Vejbornej (čp.17) k původní velmi malé výměře (3 strychy) „u Máteřova“ získal panské pozemky, ležící přímo za jeho chalupou (5 strychů polí „za humny“ a další strych „na zahradě“). O panskou

41) Částka 60 kop grošů míšeňských byla rovna částce 70 zlatých rýnských, přičemž 1 zlatý rýnský = 60 krejcarů. Pro běžný peněžní oběh se tehdy používaly krejcarové mince nižších hodnot.

42) Převodní ceny jednotlivých chalupnických gruntů v Dubanech jsou doloženy v následující výši: 50 kop gr. míš. = 58 zl. rýn. 20 kr. u čp. 6 (1714), čp. 14 (1714), čp. 19 (1732) a čp. 7 (1734); 60 kop gr. míš. = 70 zl. rýn. u čp. 10 (1740), čp. 5 (1750) a čp. 8 (1752); 80 kop gr. míš. = 93 zl. rýn. 20 kr. u čp. 1 (1722); 120 kop gr. míš. = 140 zl. rýn. u čp. 13 (1750) a ojedinele i 226 kop 5 gr. 2 denáry míšeňské = 263 zl. rýnských 46 kr. 1 den. u čp. 17 (1747), zde však šlo o úřední odhad reálné tržní ceny nemovitosti. Prameny viz výše pozn. č. 32.

43) Počátkem 18. století byl nájem z blížie nejasného důvodu snížen. Podle inventáře vrchnostenského mobiláře a pravidelných příjmů z panství Heřmanův Městec, datovaného 19. 4. 1706, odváděl nájemce dubanského masného krámu do panské pokladny jen 5 zlatých ročně. Viz SM P 13/16 (karton č. 2028), sv. 4, nefoliováno, duben 1706.

44) Státní oblastní archiv v Zámruku, fond Sběrka pozemkových knih (dále jen Pk), Chrudim, kn. č. 1990, gruntovní dominikální kniha z let 1714-1753, fol. 18.

půdu měl zájem i hostinský František Ferdinand.⁴⁵⁾ Do poloviny 18. století se tak rozsah rustikální (poddanské) půdy v Dubanech zvětšil na 85,5 strychu. Vedle starších desíti chalupnických živností ve vsi vyrostlo pět nových domků jen se zahrádkou či malým záhumenkem. Později vrchnost přestala poddaným pozemky prodávat, ale v širší míře byla pole od panského dvora pronajímána, především v polních tratích „ve volšinách“, „u volšin“ a „na kopanině“.

Od počátku 18. století už můžeme zcela přesně sledovat následnost jednotlivých hospodářů, neboť se dochovaly příslušné pozemkové knihy, kam vrchnostenští úředníci pečlivě zapisovali jednotlivé převody nemovitostí a příslušné finanční náležitosti.⁴⁶⁾ Zajímaly je však především pouze zemědělské usedlosti, ze kterých plynul do panské pokladny nějaký příjem. Od poloviny 18. století začal počet domů v Dubanech mírně růst, ale šlo jen o malé chaloupky bez polí, které si poddaní stavěli na parcelách, poskytnutých vrchností ode dvora (čp.11 a 12), na obecních pozemcích nebo na okrajích parcel chalupnických gruntů, kde hospodáři postavili nový domek (např. pro provdanou dceru, zatímco syn přejal grunt) či se někdejší tzv. „výměnek“ (chaloupka pro hospodáře „na odpočinku“ či jeho vdovu) osamostatnil od gruntu jako zvláštní nemovitost (podobnými způsoby vznikla čp.4, 15, 16, 18 a 20). Dubanská obec povolovala stavbu nových domků na okraji obecních pastvin, protože do obecní pokladny pak plynul slušný příjem z poplatků ze stavebních parcel. Ten byl mnohdy vyšší, než povinnosti majitelů větších gruntů vůči vrchnosti. Když si někdy ve čtyřicátých letech 18. století vystavěli Pavel Pařízek, řečený Famfýlek, a jeho žena Kateřina domek čp.18 (který pak koupil Matěj Čepek za 25 zlatých rýnských), platili ročně do obecní pokladny úrok za stavební parcelu ve výši 1,5 zlatého rýnského. Stejnou částku platila ročně z „chalupy na obecní půdě“ v polovině 18. století Alžběta Svobodová.

Když bylo krátce po roce 1770 provedeno číslování jednotlivých nemovitostí, shledalo se v Dubanech celkem dvacet čísel popisných. Číslování proběhlo ve směru pohybu hodinových ručiček od chalupnické usedlosti čp.1 na severovýchodním okraji obce na jih k panskému dvoru

45) Pk Chrudim, kn. č. 169, gruntovní dominikální kniha z let 1753-1759, fol. 18, v roce 1740 přikoupeno k hospodě od vrchnosti za 30 zlatých rýnských 1,5 korce rolí „v olšinách“.

46) SOA Zámorsk, Pk Chrudim, kn. č. 151, pozemková kniha pro obec Dubany, založena 1715 a vedena podle jednotlivých usedlostí vložkovým systémem do počátku 19. století; tamtéž kn. č. 162 pozemková kniha obce Dubany, vedená chronologicky od roku 1820.

(ten dostal čp.9) a kolem návsi po západním okraji obce až na sever k čp.20. Do roku 1787, kdy bylo v rámci přípravy tzv. Josefského katastru provedeno první podrobné měření všech pozemků na katastru obce, přibylo jen jedno číslo popisné.⁴⁷⁾ Toto číslování v podstatě platí dodnes. Některá původní čísla popisná však v pozdějších letech zanikla (např. staré chalupnické grunty čp.1 a 10) a proluky byly postupně zastavovány novými domy, kterým byla přidělována vyšší čísla. Zde v textu jednotlivé nemovitosti označovány tak, jak se uvádějí v pramenech 18. a 19. století. Bližší srovnání přináší kresba rozmístění domů, zpracovaná dle nejstarší dochované katastrální mapy Duban z roku 1839, tzv. indikační skizzy, vypracované jako mapová příloha Stablního katastru.⁴⁸⁾ Tehdy měly Dubany celkem 25 čísel popisných. Ta byla přidělována postupně, takže všechna čísla vyšší než čp.20 skutečně odrážejí vývoj vesnice koncem 18. století.

Malé domky, rozrůstající se v okolí starých gruntů, zůstávaly dlouhou dobu mimo písemnou evidenci a teprve později, na přelomu 18. a 19. století, byly zaznamenávány jako nově zaevidované nemovitosti, byť již měly po roce 1770 přiděleno vlastní číslo popisné. Tak například „*chaloupka drnová ve vsi Dubanech*“, vystavěná na obecním pozemku (čp.15), byla zaknihována Marii Pištínkové v ceně 100 zlatých rýnských až v roce 1803 po smrti jejího otce Josefa Pištínka, „*kerou ten samý skrze mnohá léta beze všeho zápisu v plnomocném držení měl*“. Baráčnická podružská chaloupka čp.12 byla zapsána po smrti Jana Šípa až v roce 1792 novému držiteli Janu Bulíčkoví, stejně jako „*chalupa drnová na obecní půdě*“ čp.16, zapsaná až po smrti Jiřího Kramáře roku 1796 jeho následníku Janovi Kramářovi. K podobné situaci došlo i u „*drnové chaloupky*“, která byla na obecní půdě postavena krátce po prvním číslování (čp.1-20) a dostala tedy nové čp.21. Vystavěl jí pro svého syna Pavla chalupník Václav Hora (čp.19) mezi cestou a potokem nedaleko své usedlosti, ale oficiálně byla zaknihována až roku 1812. Další nemovitostí, která v Dubanech koncem 18. století vyrostla, byla obecní kovárna (čp.22), kterou dubanská obec v roce 1796 odprodala za 90 zlatých kováři Františku Ipserovi.⁴⁹⁾

Panský dvůr na kopci nade vsí měl číslo popisné 9. Obhospodařoval však i rozsáhlé pozemky na levé straně potoka, daleko na severozápad ode dvora. Mimo jiné i k obhospodařování těchto polí a luk zřídila vrchnost

47) SUA Praha, sign. JK 1405, panství Heřmanův Městec, 15. 8. 1787; SOA Zámorsk, fond Vs Heřmanův Městec, kn. č. 313.

48) SÚA Praha, sign. SK, Chrudimsko 111.

49) Doklady k výše zmíněným transakcím viz Pk Chrudim, kn. č. 151, fol. 45-48.

v Dubanech další menší panský hospodářský podnik v severní části obecního katastru, kterému bylo přiděleno číslo popisné 23. Do sklonku třicátých let 19. století byl na obnoveném Horním Dubanském rybníce vystavěn i panský mlýn, který dostal číslo popisné 25. V tomto rozsahu nalézáme Dubany v době sepisování tzv. stabilního katastru z roku 1839. Z té doby se dochovala první podrobná mapa obce, zachycující konkrétní polohu jednotlivých domů. Na výše dokumentovaném vývoji obce Dubany lze dokumentovat několik jevů, jejichž zobecnění je však možné provést až na základě srovnání vývoje většího počtu podobných lokalit.⁵⁰⁾

50) Za nejvýznamnější považují tato zjištění:

- Celkový rozsah původního katastru obce byl s velkou pravděpodobností deformován již ve středověku v důsledku roztržitého pozemkové držby, nalézající se v rukou rytířů z Duban.

- Od počátku 16. století sloužil dubanský statek jako venkovské sídlo úřednických rodin, vázaných na pernštejnský dvůr. Od poloviny 16. století docházelo k podstatným změnám infrastruktury statku a výrazným investicím, rozšiřujícím podíl dominikální držby. Po připojení k většímu panství byl veškerý takto vzniklý panský majetek po roce 1579 rustikalizován, přičemž hlavní důraz kladla vrchnost na peněžní formu renty. Požadavky na robotní práci se u nově zřizovaných rustikálních usedlostí vůbec neobjevují.

- Nová vrchnost, která majetek získala roku 1597, se cíleně zaměřovala na intenzivní režijní podnikání. Téměř veškerou zemědělskou půdu znovu sjednotila ve velký panský dvůr, a to zřejmě formou výkupu rustikálních usedlostí. Stalo se tak zcela nepochybně již před třicetiletou válkou.

- Po třicetileté válce zůstal rozsah dominikálního majetku zachován, poddanské usedlosti byly obnoveny jen jako chalupnické živnosti s minimální výměrou polí. Poddaným byly postoupeny k obdělávání pozemky v okrajových částech katastru. Možné pozůstatky původní středověké plužiny tak byly několikerým přerozdělením pozemků zcela setřeny.

- V obci neexistovaly velké selské grunty. Proto zde na konci 18. a počátkem 19. století nedošlo k velmi rychlému růstu počtu poddanských usedlostí, vznikajících dělením původních gruntů, jak je pro tento region typické. Obec ve svém vývoji oproti okolním vesnicím stagnovala, rozšiřovala se pouze nepočetnou výstavbou domků bez polností na obecní a panské půdě.

- Až do poloviny 19. století zůstává pro obec zcela rozhodující vrchnostenské hospodaření, pro jehož zefektivnění je dokonce zřízen druhý výrobní areál, zajišťující obhospodařování panských pozemků ve vzdálenější severozápadní části katastru.

- Středověké feudální sídlo v Dubanech je možné s velmi vysokou pravděpodobností situovat do prostoru dnešní sýpky.